

رابطه عملکرد تحولی خانواده با مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش آموزان مقطع ابتدایی

۱- سارا توکلی، ۲- سید امیر امین یزدی، ۳- شهربانو عالی

۱- کارشناس ارشد مشاوره خانواده، دانشگاه فردوسی مشهد

۲- استاد گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد

۳- استادیار گروه روان‌شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه فردوسی مشهد

Email: sara1370tavakoli@gmail.com

Email: yazdi@um.ac.ir

Email: aali@um.ac.ir

چکیده

هدف پژوهش بررسی رابطه‌ی بین عملکرد تحولی خانواده و مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی شهر مشهد بود. ۲۴۱ دانش‌آموز به شیوه‌ی نمونه‌گیری خوشه‌ای تک‌مرحله‌ای انتخاب شدند. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش با آزمون‌های همبستگی پیرسون و تحلیل رگرسیون انجام شد. نتایج نشان داد که عملکرد تحولی خانواده رابطه معناداری با مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش‌آموزان ابتدایی شهر مشهد دارد. نتایج تحلیل رگرسیون نشان داد که ایجاد بازنمایی ایده‌ها پیش‌بینی‌کننده مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش‌آموزان است. با توجه به نتایج پژوهش ضروری است که برای حفظ سلامت خانواده و بهبود مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش‌آموزان در مدارس آموزش‌های خانواده محور طراحی شود.

کلمات کلیدی: عملکرد تحولی خانواده، مهارت‌های هیجانی - اجتماعی، دانش‌آموزان

۱. مقدمه

قشر عمده‌ای از جمعیت کشورمان را کودکان و نوجوانان تشکیل می‌دهند. به همین سبب شناخت مسائل و مشکلات رفتاری این قشر، یکی از مباحث مورد توجه روانشناسان در دهه‌های اخیر است. اولین تجربه‌های کودکان برای سلامتی و رفاه آنان در طول زندگی حائز اهمیت است. این تجربیات رشد مهارت‌های هیجانی - اجتماعی را شکل می‌دهند که به نوبه خود پایه و اساسی را ایجاد می‌کند که کودک به واسطه آن، یاد می‌گیرد چگونه در مواجهه با تعاملات اجتماعی بگرنج و هیجانات پیچیده، حرکت کند [۱].

از اواسط کودکی تا نوجوانی، استمرار قابل توجهی در رشد هیجانی - اجتماعی کودکان وجود دارد. رشد هیجانی - اجتماعی، به عنوان تغییراتی در دوران کودکی و نوجوانی هستند که منجر به خودتنظیمی، روابط موفق و درک خود می‌شوند [۲]. در همین راستا، تجربیات اولیه مثبت به کودک کمک می‌کند تا مهارت‌های هیجانی - اجتماعی را به طور موفق‌تری ایجاد کند و

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

بعدها از نتایج تحولی مثبت آن در زندگی بهره‌مند شود. با این وجود، همه کودکان مهارت‌های هیجانی - اجتماعی مورد نیاز برای موفقیت را توسعه نمی‌دهند. به طوری که ۹ تا ۱۴٪ کودکان در دوران کودکی نواقص هیجانی - اجتماعی را نشان می‌دهند؛ من جمله سطوح نامناسبی از پرخاشگری و اضطراب [۳]. مشکلات در مهارت‌های هیجانی - اجتماعی در دوران کودکی منجر به مشکلات رفتاری، تحصیلی و اجتماعی در دوره‌های بعدی زندگی خواهد شد [۴].

در طول دوران کودکی با ورود به دبستان، کودک خود را در موقعیت‌های پیچیده‌ای می‌یابد و تغییر در هویت جنسی و هویت اخلاقی وی رخ می‌دهد [۵]. از ۶ تا ۱۲ سالگی کودک چندین استراتژی را برای تنظیم مستقل عواطف و مدیریت روابط خود توسعه می‌دهد. کارآمدی این استراتژی‌ها تحت تأثیر تعاملات پیچیده بین برگ خریدهای شخصی و زمینه‌ای متعددی، قرار دارد. فاکتورهای شخصی از جمله ژنتیک، خلق و خو، قابلیت‌های شناختی، اعتماد به نفس، شناخت اجتماعی و رشد اخلاقی. فاکتورهای زمینه‌ای نیز عبارت‌اند از: دل بستگی، سبک فرزند پروری، عملکرد خانواده، محیط مدرسه، روابط با گروه همسالان و محیط‌های اجتماعی و فرهنگی وسیع‌تر [۶].

در این دوره، خانواده نقش مهمی در جامعه‌پذیری کودک بر عهده دارد [۷]. مطالعات مربوط به روابط خانواده معمولاً مبتنی بر تئوری سیستم‌های خانواده^۱ است. مجموعه‌ای از ویژگی‌های یک گروه خانوادگی که شامل درک، انعطاف‌پذیری، اثربخشی و اشکال ارتباط است که کارکردهای خانواده نامیده می‌شود [۸].

از نظر مینوچین^۲ [۹] یک خانواده به‌عنوان یک سیستم در تعامل و دگرگونی دائمی است که تحت تأثیر نقش‌ها، استانداردها و عملکردهای هر یک از اعضای آن قرار دارد. با توجه به تئوری سیستم‌های خانواده، کارکردهای خانوادگی سازش‌پذیر منطبق با معیارهایی است، از جمله: مرزهای روشن بین نسل‌ها، تعریف نقش و کارکردهایی که تفاوت‌های جنسیتی و قدرتی را مدنظر قرار داده است.

نحوه ارتباط والدین با کودکان، قوی‌ترین عامل مؤثر بر الگوهای تعاملی خانواده محسوب می‌شود؛ به‌خصوص در دوره‌هایی از زندگی کودکان که تحولات اساسی رشد روانی طی می‌شود. گرینسپن^۳ در تلاش برای توصیفی جامع و فراگیر از تحول روان‌شناختی انسان، رویکرد نوینی را با عنوان رویکرد تحولی - تفاوت‌های فردی مبتنی بر ارتباط ارائه داده است [۱۰]. گرینسپن در تلاش برای توصیفی جامع و فراگیر از تحول روان‌شناختی انسان، رویکرد نوینی را با عنوان رویکرد تحولی - تفاوت‌های فردی مبتنی بر ارتباط^۴ (DIR) ارائه داده است [۱۰].

از منظر این رویکرد، در فرآیند تحول یکپارچه‌ی انسان، روابط فرد با دیگران و به‌ویژه افراد مهم زندگی اهمیت بسیار دارد. از بدو تولد هر فرد، تحت تأثیر ویژگی‌های منحصر به فرد زیستی خود به تعامل با محیط و انسان‌ها می‌پردازد. از خلال این تعامل‌ها، توانمندی‌های توجه مشترک و خودتنظیمی، جذب شدن در روابط انسانی، مبادله‌ی اشارات عاطفی ارادی و دوسویه، حلقه‌های طولانی علامت‌دهی هیجانی و حل مسئله‌ی اجتماعی مشترک به‌عنوان قابلیت‌های پایه انسانی ایجاد می‌شوند و به‌وسیله‌ی آن‌ها خودآگاهی، زبان، همدلی، خلاقیت و تفکر و مهارت‌های اجتماعی و هیجانی در فرد پدیدار می‌گردد و اختلالات تحولی نیز نتیجه‌ی نبود تحول مطلوب این ظرفیت‌هاست؛ بنابراین افراد برای دستیابی به رشد مطلوب، نیاز به محیط خانوادگی‌ای

¹ Family Systems Theory

² Minuchin

³ Greenspan

⁴ Developmental, individual differences, relationship- based model (DIR)

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

رشد یافته دارند. به عبارت دیگر برای اینکه فرد بتواند به هر یک از توانمندی‌های تحولی ذکر شده دست یابد، لازم است پیش از آن، خانواده به عنوان یک واحد کلی و نظام یافته به آن توانمندی تحولی دست یافته باشد [۱۰].

از سوی دیگر عامل مهمی که ارتباطات کودک - والدین را در تحول روان‌شناختی انسان تعیین کننده می‌نماید، هیجان‌هایی است که در فرایند تعاملات ظاهر می‌شوند، هیجان‌ها (خشم، عشق، احساس گناه) بیشتر در فضای روابط بین فردی انسانی ایجاد و بروز می‌نمایند. مدل تحولی-تفاوت‌های فردی مبتنی بر ارتباط بر نقش هیجان‌ها تأکید زیادی دارد [۱۱]. تعامل والدین کودک تعیین می‌کند که چگونه کودک در هر مرحله از مراحل تحول هیجانی - کارکردی تجربیاتش را سازمان‌دهی نماید و در نتیجه بر میزان تسلط کودک بر توانمندی‌های هر مرحله اثر می‌گذارند. تسلط موفقیت‌آمیز بر این قابلیت‌ها در عملکرد رفتاری و هیجانی انطباقی کودک منعکس می‌شود و به فقدان تسلط یا تسلط یابی ناقص بر مشکلات و نشانگان مرضی تحولی کودک می‌انجامد [۱۲].

از روش‌های شناختی مدیریت اطلاعات هیجانی تحریک شده می‌توان مهارت‌های یادگیری و هیجان را نام برد. بنا به گفته گارنسکی و همکاران^۱ [۱۳]، افراد هنگامی که با شرایط تنیدگی زا روبرو می‌شوند، اقدام به کارگیری راهبردهای تنظیم هیجانی گوناگون می‌کنند بنابراین عوامل خانوادگی می‌توانند در شکل‌گیری مشکلات هیجانی و راهبردهای تنظیم هیجان مؤثر واقع شوند.

رشد مهارت‌های هیجانی - اجتماعی کودک چون پیش‌نیازی برای استفاده مؤثر از دیگر مهارت‌های رفتاری مانند همراهی با دیگران و پیشرفت تحصیلی است، برای والدین و کارشناسان، چالش مهمی محسوب می‌شود [۱۴]. از آنجا که کارکردهای خانواده چندین بعد از زندگی خانوادگی، از جمله: ارتباطات، حل مشکل، تقسیم‌کار، مدیریت تضاد و دل‌بستگی را در برمی‌گیرد، باعث پابندی کودکان به رژیم‌های درمانی شده و بر کیفیت زندگی، پیامدهای سلامت ذهنی و فیزیکی و دیگر شاخص‌های سلامت و رفاه، تأثیر می‌گذارد [۱۵]. در خانواده‌هایی که ارتباط میان اعضا و تعاملات داخل خانواده بر اساس توجه و تنظیم، صمیمیت، ارتباط متقابل دوسویه، حل مسئله اجتماعی، ایجاد بازنمایی‌ها یا ایده‌ها، تفکر منطقی و انضباط، استوار است، همه اعضا نسبتاً علیه فشارهای زندگی مقاوم و مصون هستند [۱۶].

از طرف دیگر، خانواده و جامعه‌ای که کودک در آن به دنیا می‌آید، تحت تأثیر سبک تربیتی خود که در میزان کنترل، آزادی، محبت و ... ویژگی‌های متمایزکننده‌ای دارد، با کودک به ارتباط متقابل می‌پردازد. کیفیت تعامل ویژگی‌های زیستی خاص هر کودک و سبک تربیتی والدین، تعیین‌کننده سلامت و اختلال تحولی است. به‌طور نمونه، اگر ویژگی زیستی بیش حساسیتی کودک با سبک خشن و کنترل‌کنندگی والدین همراه شود، کودک را مستعد اختلال‌های اضطرابی می‌نماید. در صورتی که همین ویژگی زیستی در تعامل با سبک والدینی آرام‌کننده و گفتگویی، نه تنها چنین سرنوشتی نخواهد داشت، بلکه کودک به تحول روانی متناسب با سن خود دست خواهد یافت [۱۲]؛ بنابراین، ارزیابی دقیق ارتباط عملکرد تحولی خانواده با پرورش مهارت‌های هیجانی - اجتماعی کودک نه تنها مفید است؛ بلکه ضروری می‌باشد، چراکه باعث می‌شود کودک از نتایج تحولی مثبت آن در زندگی آینده از جمله زندگی کاری و اجتماعی، بهره‌مند شود. الگوهای تعاملی بین کودک و اعضای خانواده، زیست‌شناسی کودک را به سمت پیشرفت تحولی بزرگ‌تری سوق می‌دهد و می‌تواند به قابلیت‌های تحولی عملکردی کودک، منجر شود. تعامل‌های مناسب از نظر تحولی، عزم کودک را جزم کرده و کودک را قادر می‌سازد تا محدوده تجربیاتش را در هر سطح تحولی گسترش داده و از یک

¹ Garnefsky, & Kraaij.

سطح تحولی عملکردی به سطح بعدی حرکت کند. در مقابل، تعاملاتی که با سطح تحولی عملکردی کودک یا تفاوت‌های فردی ارتباطی ندارند، مانع پیشرفت کودک می‌شوند [۱۷]. با توجه به مطلب فوق، مسئله اصلی پژوهش این است که آیا بین عملکرد تحولی خانواده با مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دانش‌آموزان مقطع ابتدایی شهر مشهد، رابطه وجود دارد یا خیر و کدام یک از عملکردهای تحولی خانواده با مهارت‌های هیجانی - اجتماعی ارتباط بیشتری دارد؟

۲. تئوری و پیشینه تحقیق

وانگ، ویکتور، ویو و پرن^۱ [۱۸] در بررسی ارتباط بین ساختار خانواده و رشد هیجانی - اجتماعی در میان کودکان چینی تک والدینی و دو والدینی گزارش کردند که میزان رشد هیجانی - اجتماعی کودکان دو والدینی به میزان قابل توجهی بالاتر از کودکان تک والدینی بوده است. سوزا و آپارسیدا کرپالدی^۲ [۱۹] در مقاله‌ای به بررسی مشکلات رفتاری و هیجانی کودکان، رابطه بین عملکرد خانواده، فرزند پروری و روابط زناشویی پرداختند. نمونه آماری شامل کودکان ۵ تا ۱۱ سال بود که مادرانشان در مراکز روان‌پزشکی، خدمات درمانی دریافت می‌کردند. نتایج نشان داد که عملکرد خانواده با علائم بیش فعالی، مشکلات ارتباطی و مشکلات رفتاری کودک همبستگی داشت. رابطه خوب مادر - کودک، ارتباط منفی با علائم بیش فعالی و مشکلات هیجانی داشت. اقدامات آموزشی منفی، با مشکلات رفتاری، علائم بیش فعالی، مشکلات رفتاری و هیجانی همبستگی داشت. در مجموع نتایج نشان داد که کارکردهای منفی خانواده بیشترین تأثیر را بر مشکلات رفتاری کودکان و مسائل مربوط به همسالان آنان داشت، بنابراین بیان کردند عملکرد خانواده با سلامت روان کودک در ارتباط است. عطاءآبادی، یوسفی و مرادی [۲۰] در بررسی رابطه‌ی هوش هیجانی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس با ارتباطات خانوادگی در نوجوانان ناشنوا و کم شنوا در شهر اصفهان گزارش کردند ارتباط خانوادگی با هوش هیجانی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس رابطه دارد. همچنین هوش اجتماعی و حساسیت اجتماعی پیش‌بینی کننده‌ی روابط خانوادگی بودند.

محمدی مصیری و مرادی [۲۱] در تحقیقی به بررسی عملکرد خانواده و اختلال اضطراب اجتماعی: نقش میانجی‌های باورهای ناکارآمد و مهارت‌های اجتماعی پرداختند. جامعه این پژوهش کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر کلاس‌های دهم مقطع دوم دبیرستان‌های شهرکرد بود. ۱۰۰۰ دانش‌آموز پسر و دختر (۵۰۰ دختر و ۵۰۰ پسر) انتخاب شدند. یافته‌ها نشان دادند که مدل پیشنهادی از برازش خوبی برخوردار است و ضرایب مسیر مستقیم عملکرد خانواده به باورهای ناکارآمد، خانواده به مهارت‌های اجتماعی، عملکرد خانواده به اضطراب اجتماعی، باورهای ناکارآمد به اضطراب اجتماعی و مهارت‌های اجتماعی به اضطراب اجتماعی معنادار بود. همچنین متغیرهای مهارت‌های ارتباطی و باورهای ناکارآمد نقش میانجی مابین عملکرد خانواده و اختلال اضطراب اجتماعی را بر عهده داشتند.

حسن‌زاده، باقر نژاد و کاملی [۲۲] در تحقیقی به بررسی رابطه عملکرد خانواده و میزان مهارت‌های اجتماعی نوجوانان پرداختند. جامعه این پژوهش کلیه دانش‌آموزان دختر شهرستان ساری بود. نمونه این پژوهش از بین جامعه موردنظر بر روی ۳۶۴ هزار دختران دبیرستانی با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده این پژوهش پرسشنامه مهارت اجتماعی و پرسشنامه

¹ Wang, Victor, Wu, & Perron.

² Souza, & Aparecida Crepaldi.

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

عملکرد خانواده که شامل شش بعد حل مسئله عملکرد رفتاری، آمیختگی عاطفی، پاسخ‌دهی عاطفی نقش‌ها و ارتباطات هست، بود. نتایج فرضیه‌های این پژوهش نشان داد که عملکرد خانواده بر میزان مهارت‌های اجتماعی نوجوانان و تمام مؤلفه‌های آن تأثیر مستقیم داشت.

۳. مواد و روشها

پژوهش حاضر جزء پژوهش‌های توصیفی، از نوع همبستگی است و می‌توان از نظر هدف آن را بنیادین نامید. در این پژوهش جامعه پژوهش شامل تمام دانش آموزان مقطع اول ابتدائی شهرستان مشهد که در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ شاغل به تحصیل بودند. برای نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تک مرحله‌ای استفاده شده است. بدین صورت که ابتدا از بین مدارس ابتدایی شهر مشهد چندین مدرسه ابتدایی به صورت تصادفی انتخاب شد و نمونه‌هایی از بین دانش آموزان مشغول به تحصیل در مدارس ذکر شده انتخاب گردید. پرسشنامه‌ها الکترونیکی تهیه و به صورت آنلاین در اختیار شرکت‌کنندگان پژوهش قرار گرفت. تعداد ۲۵۰ نفر که از سه ناحیه به صورت تصادفی انتخاب شده بودند (دختر و پسر) پرسشنامه‌های پژوهش را تکمیل نمودند و از این میان ۹ پرسشنامه ناقص بود و کنار گذاشته شد و ۲۴۱ پرسشنامه مورد تحلیل قرار گرفت.

۳-۱. ابزارهای پژوهش

۳-۱-۱. پرسشنامه سنجش عملکرد تحولی خانواده

پرسشنامه سنجش عملکرد تحولی خانواده توسط عالی و همکاران در سال ۱۳۹۲ به منظور سنجش عملکرد تحولی خانواده بر مبنای رویکرد تحولی، تفاوت‌های فردی مبتنی بر ارتباط ساخته شده است. روایی این پرسشنامه از طریق روایی محتوایی، ملاکی و روایی سازه (تحلیل عاملی) و پایایی این پرسشنامه از طریق آلفای کرونباخ و باز آزمایی مورد ارزیابی قرار گرفته است [۲۳]. عالی و همکاران [۲۳] در پژوهشی با عنوان تدوین و اعتبار یابی پرسشنامه سنجش عملکرد تحولی، روایی ملاکی این پرسشنامه را با ابزار سنجش عملکرد خانواده‌ی مک مستر (FAD) محاسبه و ضریب $0/75$ - به دست آوردند. در خصوص پایایی ضریب باز آزمایی پرسشنامه عملکرد خانواده، $0/93$ و آلفای کرونباخ کلی این پرسشنامه $0/92$ است و همچنین آلفای کرونباخ برای خرده مقیاس‌های این پرسشنامه از $0/53$ تا $0/72$ به دست آمده که بیانگر پایایی و روایی مطلوب این پرسشنامه می‌باشد.

۳-۱-۲. پرسشنامه مهارت‌های هیجانی - اجتماعی

پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی و هیجانی که شامل ۲۵ ماده و ۵ خرده مقیاس است. خرده مقیاس‌های پرسشنامه عبارت‌اند از: خودآگاهی، آگاهی اجتماعی، خود مدیریتی، مدیریت رابطه و مسئولیت تصمیم‌گیری. هر خرده مقیاس شامل ۵ سؤال است که در طیف ۵ درجه‌ای لیکرت از همیشه (۵) و هرگز (۱) پاسخ داده می‌شود. ژوو و ایی^۱ [۲۴] آن را بر روی ۴۴۴ نفر دانش‌آموز پایه چهارم اجرا و نتایج را با تحلیل عامل تأییدی مورد بررسی قرار دادند و برازش قابل قبول فراهم گردیده است. این مقیاس به وسیله محققان به فارسی ترجمه و روایی صوری آن توسط دو تن از اساتید علوم تربیتی دانشگاه تبریز تأیید شده است. با اجرای مقدماتی این مقیاس بر روی ۶۷ نفر دانش‌آموز و بررسی پایایی آن با آلفای کرونباخ، میزان قابل قبول $0/79$ به دست آمده است. همچنین

¹ Zhou, & Ee

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

تحلیل عاملی تأییدی و ساختاری این مقیاس به کمک نرم‌افزار ایموس و با اجرا بر روی ۵۶۰ دانش‌آموز پایه‌های پنجم و ششم، برازش قابل قبولی فراهم آورده است. تجزیه و تحلیل توصیفی داده‌های پژوهش با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار SPSS-21 صورت گرفت.

۴. نتایج و بحث

۴-۱. نتایج

۲۴۱ کودک شرکت‌کننده‌ی پژوهش بودند. میانگین سنی شرکت‌کنندگان ۹/۱۵ و انحراف معیار ۱/۳۴ بود. ۷۱ درصد شرکت‌کنندگان دختر و ۲۹ درصد پسر بودند. از نظر سطح تحصیلات والدین، هم مادران و هم پدران در سطح کارشناسی و بالاتر، بیشترین درصد را دارا بودند (۵۲/۳ درصد در مادران و ۳۹/۴ درصد در پدران). در ادامه در جدول ۱، میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش و رابطه‌ی همبستگی بین عملکرد تحولی خانواده و مهارت‌های هیجانی-اجتماعی دانش‌آموزان گزارش شده است.

جدول ۱. میانگین و انحراف معیار و ماتریس همبستگی بین متغیرهای عملکرد تحولی خانواده و مهارت‌های هیجانی-اجتماعی

متغیر	میانگین	انحراف معیار	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
۱. توجه و تنظیم	۱۳/۰۲	۳/۱۷	۱								
۲. صمیمیت	۱۲/۲۶	۳/۵۹	۰/۷۲**	۱							
۳. ارتباط متقابل	۱۴/۰۳	۳/۹۲	۰/۷۳**	۰/۷۳**	۱						
۴. حل مسئله	۱۵/۳۵	۳/۷۱	۰/۷۴**	۰/۸۰**	۰/۷۱**	۱					
۵. ایجاد بازنمایی	۱۱/۹۰	۳/۲۳	۰/۷۳**	۰/۶۰**	۰/۷۱**	۰/۶۷**	۱				
۶. تفکر منطقی	۹/۳۲	۲/۷۵	۰/۶۶**	۰/۶۹**	۰/۶۶**	۰/۶۵**	۰/۶۵**	۱			
۷. انضباط	۱۱/۲۳	۲/۶۹	۰/۶۴**	۰/۶۲**	۰/۶۵**	۰/۶۷**	۰/۶۸**	۰/۶۶**	۱		
۸. عملکرد تحولی خانواده	۸۷/۱۴	۱۹/۸۳	۰/۸۷**	۰/۸۷**	۰/۸۸**	۰/۸۸**	۰/۸۴**	۰/۸۲**	۰/۸۱**	۱	
۹. مهارت‌های هیجانی-اجتماعی	۱۱۵/۳۶	۱۴/۶۷	۰/۳۴**	۰/۳۴**	۰/۳۴**	۰/۲۴**	۰/۳۸**	۰/۳۲**	۰/۲۶**	۰/۳۵**	۱

** $p < 0.01$

همان‌طور که در جدول ۱، مشاهده می‌شود میانگین نمرات شرکت‌کنندگان در نمره‌ی کل عملکرد تحولی خانواده (۸۷/۱۴) و در مهارت‌های هیجانی-اجتماعی (۱۱۵/۳۶) می‌باشد. همچنین بین توجه و تنظیم ($r = 0.34$ ، $p < 0.01$)، صمیمیت ($r = 0.24$ ، $p < 0.01$)، ارتباط متقابل ($r = 0.34$ ، $p < 0.01$)، حل مسئله ($r = 0.24$ ، $p < 0.01$)، ایجاد بازنمایی ($r = 0.38$ ، $p < 0.01$)، تفکر منطقی ($r = 0.32$ ، $p < 0.01$)، انضباط ($r = 0.26$ ، $p < 0.01$) و عملکرد تحولی خانواده ($r = 0.35$ ، $p < 0.01$) با مهارت‌های هیجانی-اجتماعی در دانش‌آموزان ابتدایی شهر مشهد همبستگی معنادار و مثبتی وجود دارد. در ادامه به بررسی نقش پیش‌بین عملکرد تحولی خانواده در مهارت‌های هیجانی-اجتماعی در جدول ۲ پرداخته شد که نتایج آن گزارش شده است.

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

جدول ۲. ضرایب همبستگی و رگرسیون بین عملکرد تحولی خانواده با مهارت‌های هیجانی- اجتماعی

گام	متغیر	R	R ²	F	p	B	Std.E	β	t	p
۱	ایجاد بازنمایی‌های ایده	۰/۳۸	۰/۱۴	۴۱/۲۳	۰/۰۰۱	۱/۷۳	۰/۳۷	۰/۳۸	۶/۴۲	۰/۰۰۱

با توجه به جدول ۲، رگرسیون گام به گام تنها تا یک گام پیش رفت. آزمون معناداری ضرایب رگرسیون نشان می‌دهد که ایجاد بازنمایی‌های ایده ($\beta = 0/38, p < 0/05$) می‌تواند واریانس مهارت‌های هیجانی- اجتماعی را در دانش آموزان دوره ابتدایی تبیین کند و به‌طور مثبت پیش‌بینی‌کننده‌ی مهارت‌های هیجانی- اجتماعی می‌باشد.

۴-۲. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی رابطه بین عملکرد تحولی خانواده با مهارت‌های اجتماعی-هیجانی دانش آموزان شهر مشهد اجرا گردید. نتایج حاکی از آن بود عملکرد تحولی خانواده دانش آموزان ابتدایی شهر مشهد در حوزه‌های توجه و تنظیم، صمیمیت، ارتباط متقابل، حل مسئله، بازنمایی ایده‌ها، تفکر منطقی و انضباط رابطه‌ی معناداری با مهارت‌های اجتماعی-هیجانی دارند و بازنمایی ایده به‌طور مثبت پیش‌بینی‌کننده‌ی مهارت‌های هیجانی- اجتماعی می‌باشد.

نتایج پژوهش با پژوهش‌های وانگ و همکاران [۱۸]، سوزا و آپارسیدا کرپالدی [۱۹]، عطاآبادی و همکاران [۲۰]، محمدی مصیری و مرادی [۲۱] و حسن‌زاده و همکاران [۲۲] هم‌راستا است.

وانگ و همکاران [۱۸] در بررسی ارتباط بین ساختار خانواده و رشد هیجانی- اجتماعی در میان کودکان چینی تک والدینی و دو والدینی گزارش کردند که میزان رشد هیجانی- اجتماعی کودکان دو والدینی به میزان قابل توجهی بالاتر از کودکان تک والدینی بوده است. سوزا و آپارسیدا کرپالدی [۱۹] نشان دادند که عملکرد خانواده با علائم بیش‌فعالی، مشکلات ارتباطی و مشکلات رفتاری کودک همبستگی دارد. رابطه خوب مادر- کودک، ارتباط منفی با علائم بیش‌فعالی و مشکلات هیجانی دارد. در مجموع نتایج نشان داد که کارکردهای منفی خانواده بیشترین تأثیر را بر مشکلات رفتاری کودکان و مسائل مربوط به همسالان آنان دارد.

عطاآبادی و همکاران [۲۰] در بررسی رابطه‌ی هوش هیجانی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس با ارتباطات خانوادگی در نوجوانان ناشنوا و کم شنوا در شهر اصفهان گزارش کردند ارتباط خانوادگی با هوش هیجانی، مهارت‌های اجتماعی و عزت نفس رابطه دارد. همچنین هوش اجتماعی و حساسیت اجتماعی پیش‌بینی‌کننده‌ی روابط خانوادگی بودند. محمدی مصیری و مرادی [۲۱] نشان دادند که عملکرد خانواده در مهارت‌های اجتماعی نقش دارد. همچنین در بررسی نقش عملکرد خانواده در اضطراب اجتماعی گزارش کردند که عملکرد منفی خانواده در افزایش اضطراب اجتماعی مؤثر است. همچنین حسن‌زاده و همکاران [۲۲] نشان دادند که عملکرد خانواده بر میزان مهارت‌های اجتماعی نوجوانان و تمام مؤلفه‌های آن تأثیر مستقیم دارد.

مهارت‌های هیجانی- اجتماعی، مهارت‌هایی هستند که برای تعامل و برقراری ارتباط با یکدیگر استفاده می‌شوند. این مهارت‌ها جزو مهارت‌های اساسی هر فردی برای کسب شایستگی‌ها، ارتباطات اجتماعی، موفقیت‌های تحصیلی و شغلی است. از سوی دیگر خانواده به عنوان سیستمی همبسته معرفی می‌شود که هر یک از اعضا در تعامل با یکدیگر هستند و رفتار هر عضو بر عضو دیگر اثر می‌گذارد و در

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

نهایت بر کل خانواده تأثیر می‌گذارد. می‌توان گفت خانواده گروهی از افراد هستند که با یکدیگر پیوند عاطفی دارند و در تعامل هیجانی، رفتاری و عملکردی با یکدیگرند. خانواده‌هایی که ساختاری انعطاف‌پذیری دارند و در برخورد با مشکلات و استرس‌ها به بحث، گفت‌وگو می‌پردازند و در نتیجه‌ی آن عملکرد بهتری دارند.

مطالعات متعددی بر رابطه بین مهارت‌های اجتماعی و روابط و عملکرد خانواده تأکید دارند. بورک، ووزیلدو و سگرین^۱ [۲۵] نشان دادند که مهارت‌های هیجانی - اجتماعی و مشکلات روان‌شناختی والدین بر اضطراب، تنهایی و مهارت‌های اجتماعی فرزندان مؤثر است. پژوهش آروبو، نوارز، سگرین و هاروود^۲ [۲۶] نشان داد که خجالتی بودن والدین با مهارت‌های هیجانی - اجتماعی کودکان آنان ارتباط منفی دارد و والد خجالتی دارای فرزندی با مهارت اجتماعی ضعیف است. در واقع خانواده و محیط آن محلی برای آموزش و تمرین مهارت‌های هیجانی - اجتماعی است. افرادی که محیط و موقعیت‌هایی برای تمرین مهارت‌های هیجانی - اجتماعی دارند، قادر خواهند بود این مهارت‌ها را در جامعه از خود نشان دهند و در نتیجه در برقراری روابط عاطفی و اجتماعی موفق‌تر عمل کنند. لکیز و باییز^۳ [۲۷] نیز اظهار کردند که افراد از دوران نوزادی با تکیه بر والدین وارد دنیای اجتماعی می‌شوند و به تدریج به درک احساسات خود و دیگران دست می‌یابند. در واقع می‌توان گفت کسب مهارت‌های اولیه‌ی تحولی، هیجانی و اجتماعی در خانواده رخ می‌دهد و اعضای خانواده با عملکرد مثبت یا منفی خود قادر خواهند بود مهارت‌های هیجانی - اجتماعی افراد را به سمت عملکرد قوی یا ضعیف هدایت کنند.

همچنین پژوهش‌ها گزارش می‌کنند که کیفیت زندگی والدین و استرس در روابط آنان اثرات جبران‌ناپذیری بر زندگی فرزندان نشان دارد. فرزندپروری ناقص یا بی‌کفایت در مراحل تحولی کودک اثرات منفی می‌گذارد و منجر به ناامنی و پریشانی عاطفی می‌شود؛ روابط ضعیف و منفی والدین منجر به عملکرد نامناسب خانواده می‌گردد و مهارت‌های هیجانی - اجتماعی نیز مختل می‌شود [۲۸]؛ بنا بر نتایج بالا و تأثیرات مثبت خانواده بر تحولات کودکان، نقش عملکرد خانواده بر رشد مهارت‌های هیجانی - اجتماعی آنان را تبیین نمود. در واقع می‌توان گفت والدینی که تلاش دارند جو عاطفی مثبتی بر خانواده حاکم باشد و نوع برخوردشان با فرزندانشان به‌گونه‌ای است که همراه با تأیید، اطمینان و محبت است. به فرزندانشان کمک می‌کنند تا در تنظیم و کنترل هیجان‌ات خود عملکرد بهتری داشته باشند. داشتن حس قوی تعلق، صمیمیت و دل‌بستگی در محیط خانواده با رشد هیجانی کودکان ارتباط نزدیکی دارد. بر اساس نظریه دل‌بستگی نیز، گرایش‌ها یا شیوه‌های دل‌بستگی فرایندهای تنظیم هیجان را هدایت می‌کنند و ارزیابی‌ها، احساسات و تمایلات فردی را شکل می‌دهند و بنابراین می‌توان گفت عملکرد خانواده می‌تواند نقش بسزایی در تحول هیجانی - اجتماعی کودکان داشته باشد.

نتیجه‌ی دیگر پژوهش بیانگر نقش بازنمایی ایده‌ها بر مهارت هیجانی - اجتماعی بود. در تبیین آن می‌توان گفت ایجاد بازنمایی به معنی انعطاف‌پذیری در قبول احساسات و هیجان‌ات طرف مقابل است. افراد به‌جای اینکه احساسات یکدیگر را کنترل کنند، خودشان را با تجربه‌های احساسی یکدیگر تنظیم می‌کنند و همچنین افراد همیشه درباره‌ی گستره‌ای از احساسات نظیر دوست داشتن، صمیمیت، پرخاشگری، کنجکاوی و حسادت به گفت‌وگو و تبادل نظر می‌پردازند.

پیش‌بینی‌کنندگی این متغیر نشان می‌دهد که عملکرد خانواده می‌تواند سلامت هیجانی و اجتماعی فرزندان را تحت تأثیر قرار دهد. درواقع آنچه در درون خانواده اتفاق می‌افتد می‌تواند عاملی کلیدی در ایجاد انعطاف‌پذیری و کاهش خطرات فعلی و بعدی مرتبط با

¹ Burke, Woszildo, & Segrin

² Arroyo, Nevarez, Segrin, & Harwood

³ Leerkes, & Bailes

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

رویدادهای ناگوار و شرایط نامناسب باشد. همچنین محیطهای خانوادگی برانگیزاننده و پرورش دهنده، فرزندان را قادر می‌سازد که یاد بگیرند و پیشرفت کنند درحالی که محیطهای خانوادگی ناکارآمد می‌توانند برای بسیاری از جنبه‌های رشد فرزندان و انتقال مثبت آنان به بزرگسالی بسیار مضر باشند. در واقع کمک به کودکان برای یادگیری مهارت‌های خلاقیت و ایده پردازی می‌تواند به بازسازی اساسی مهارت‌ها منجر شود. زمانی که خلاقیت در کودک پرورش داده می‌شود هم موفقیت‌های بیشتری در زمینه‌ی تحصیل کسب می‌کند و هم با کمک ایده‌ها و ذهن خلاق بهتر می‌تواند تفاوت بین دنیای درون و بیرون خود را لمس کند که این خود منجر به مهارت‌های اجتماعی قوی و غنی‌سازی هیجاناتش می‌شود.

۵. نتیجه‌گیری

بنابراین می‌توان به طور کلی بیان کرد که پیشرفت‌های مهمی در رشد هیجانی- اجتماعی در دوران کودکی رخ می‌دهد، از جمله یادگیری درک و خودتنظیمی هیجان‌های متفاوت و پیچیده به‌گونه‌ای که رفتاری را تسهیل کند که با هنجارهای اجتماعی مناسب سن سازگار باشد. کودکان برای یادگیری این مهارت‌ها به شدت به مراقبان خود وابسته هستند و با گذشت زمان، درس‌های آموخته شده در مورد احساسات را در خانواده درونی می‌کنند و آنها را به سایر روابط اجتماعی و زمینه‌ها منتقل می‌کنند. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تفاوت فردی در این مهارت‌ها تا حدی تحت تأثیر کیفیت والد-کودک و سایر روابط خانوادگی، ویژگی‌های خاص فرزندپروری و ویژگی‌های عاطفی خود والدین است. به این ترتیب، عملکرد خانواده در مطالعه رشد مهارت‌های هیجانی- اجتماعی و اهمیت اساسی دارد.

۶. پیشنهادات

با توجه به نتایج ارتباط معناداری که بین عملکرد تحولی خانواده و مهارت‌های اجتماعی و هیجانی و به دلیل اهمیت مهارت‌های اجتماعی و هیجانی در برقراری رابطه مناسب با دیگران، پیشنهاد می‌شود آموزش مهارت‌های اجتماعی و هیجانی جز برنامه‌های آموزشی دانش‌آموزان قرار گیرند و اثربخشی آن‌ها تأیید گردد. با توجه به اهمیت مرحله سنی که دانش‌آموزان در آن قرار دارند و همچنین تغییرات اجتماعی، عاطفی و هیجانی در این دوره، اطلاعات مربوط به این پژوهش می‌تواند در اختیار نظام آموزش و پرورش قرار گیرد تا برنامه‌هایی جهت آگاهی معلمان و والدین از ویژگی‌های این دوره تهیه کنند. همچنین می‌توان به بررسی نقش سبک‌های تربیتی والدین در پیش‌بینی مهارت‌های هیجانی- اجتماعی، بررسی اثربخشی راهبردهای نظم‌جویی هیجان در بهبود عملکرد خانواده و مهارت‌های هیجانی- اجتماعی و بررسی تأثیر عملکرد تحولی خانواده و خود نظم‌جویی شناختی با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پرداخته شود.

۷. منابع

1. Brown WH, Conroy MA. Social-emotional competence in young children with developmental delays: Our reflection and vision for the future. *Journal of Early Intervention*. 2011 Dec; 33(4):310-20.
2. Jones SM, Bouffard SM. Social and emotional learning in schools: From programs to strategies and commentaries. *Social policy report*. 2012 Dec; 26(4):1-33.
3. Hoffman JA. *Promoting healthy social-emotional development in vulnerable young children: The importance of Head Start teachers and centers* (Doctoral dissertation, The Ohio State University).
4. Denham SA, Brown C. "Plays nice with others": Social-emotional learning and academic success. *Early Education and Development*. 2010 Oct 7;21(5):652-80.

5. Thomson KC, Oberle E, Gadermann AM, Guhn M, Rowcliffe P, Schonert-Reichl KA. Measuring social-emotional development in middle childhood: The Middle Years Development Instrument. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 2018 Mar 1;55:107-18.
6. Thambirajah MS. *Child Psychology and Psychiatry: Frameworks for Practice* (2nd edn) Edited by David Skuse, Helen Bruce, Linda Dowdney & David Mrazek. Wiley-Blackwell. 2011.£ 39.99 (pb). 304 pp. ISBN: 9780470973820. *The British Journal of Psychiatry*. 2012 Feb;200(2):170.
7. Barisnikov K, Lejeune F. Social knowledge and social reasoning abilities in a neurotypical population and in children with Down syndrome. *Plos one*. 2018 Jul 20;13(7):e0200932.
8. Olson D. FACES IV and the circumplex model: Validation study. *Journal of marital and family therapy*. 2011 Jan;37(1):64-80.
9. Souza JD, Aparecida Crepaldi M. Emotional and Behavioral Problems of Children: Association between Family Functioning, Coparenting and Marital Relationship. *Acta Colombiana de Psicología*. 2019 Jun;22(1):82-94.
10. Greenspan SI. *Infant and early childhood mental health: A comprehensive developmental approach to assessment and intervention*. American Psychiatric Publishing; 2006.
11. Shamsudin ID. *The impacts of parent-mediated home-based DIR/Floortime (R) intervention on children with Autism Spectrum Disorder and their parents in the Malaysian context: A preliminary mixed methods investigation* (Doctoral dissertation, Monash University), 2018
12. Davies LN. *An Evaluation of the Use of a DIR/Floortime Intervention Model in a Specialist School Setting. Doctorate in Educational Psychology (DEdPsy)*, 2016.
13. Garnefski N, Koopman H, Kraaij V, ten Cate R. Brief report: Cognitive emotion regulation strategies and psychological adjustment in adolescents with a chronic disease. *Journal of adolescence*. 2009 Apr; 32(2):449-54.
14. Oades-Sese GV, Esquivel GB, Kaliski PK, Maniatis L. A longitudinal study of the social and academic competence of economically disadvantaged bilingual preschool children. *Developmental psychology*. 2011 May; 47(3):747-64.
15. Lewandowski AS, Palermo TM, Stinson J, Handley S, Chambers CT. Systematic review of family functioning in families of children and adolescents with chronic pain. *The Journal of Pain*. 2010 Nov 1; 11(11):1027-38.
۱۶. مؤمنی خ م، علی خوانی م. رابطه عملکرد خانواده، تمایز یافتگی خود و تاب آوری با استرس، اضطراب و افسردگی در زنان متأهل شهر کرمانشاه، مشاوره و روان درمانی خانواده، ۱۳۹۲؛ (۲): ۲۹۸-۳۲۰.
۱۷. امین یزدی س ا. رشد یکپارچه انسان، مدل تحولی- تفاوت های فردی مبتنی بر ارتباط، مبانی تعلیم و تربیت، ۱۳۹۱؛ ۲(۱): ۱۰۹-۲۶.
18. Wang M, Victor BG, Wu S, Perron BE. Associations between family structure and social-emotional development among school-aged children in mainland China. *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*. 2019 Oct 2; 29(4):249-63.
19. Souza JD, Aparecida Crepaldi M. Emotional and Behavioral Problems of Children: Association between Family Functioning, Coparenting and Marital Relationship. *Acta Colombiana de Psicología*. 2019 Jun;22 (1):82-94.
20. Ataabadi S, Yousefi Z, Moradi A. Investigation of the multiple relations between emotional intelligence, social skills and self-esteem with family communications among deaf and hard of hearing adolescents. *Intl Res J Appl Basic Sci*. 2013; 6(11):1600-8.

هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران

۲۱. محمدی مصیری ف، مرادی خ. بررسی کارکرد خانواده و اختلال اضطراب اجتماعی: نقش میانجی‌های باورهای ناکارآمد و مهارت‌های اجتماعی، مشاوره کاربردی، ۱۳۹۷؛ ۸(۱): ۹۷-۱۱۴.
۲۲. حسن‌زاده ر، باقر نژاد ا، کاملی ا. بررسی رابطه عملکرد خانواده و میزان مهارت‌های اجتماعی نوجوانان، دومین همایش ملی روانشناسی، روانشناسی خانواده، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت؛ ۱۳۹۰.
۲۳. عالی ش. طراحی و سنجش و درمان ترکیبی خانواده - محور مبتنی بر مدل یکپارچه انسان و اثربخشی آن بر نیمرخ عصب - روان شناختی کودکان مبتلا به اختلال طیف اوتیسم، پایان نامه دکتری روان شناسی، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۹۲.
24. Zhou M, Ee J. Development and validation of the social emotional competence questionnaire (SECQ).
25. Burke TJ, Wozzidlo A, Segrin C. The intergenerational transmission of social skills and psychosocial problems among parents and their young adult children. *Journal of Family Communication*. 2013 Apr 1; 13(2):77-91.
26. Arroyo A, Nevárez N, Segrin C, Harwood J. The association between parent and adult child shyness, social skills, and perceived family communication. *Journal of Family Communication*. 2012 Oct 1; 12(4):249-64.
27. Leerkes EM, Bailes LG. Emotional development within the family context. In *Handbook of emotional development 2019* (pp. 627-661). Springer, Cham.
28. Cummings EM, Davies PT. *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. Guilford Press; 2010 Jan 4.